

PROKAPITALIZMO PRIEŠTARAVIMŲ VEIKSNYS 2003–2004 M. POLITINĖJE KRIZĖJE LIETUVOJE

Vaidutis Laurėnas

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Šiame straipsnyje situacija Lietuvos politikoje 2003–2004 m. tyrinėjama per politinės krizės analitinės dimensijos prizmę. Politinės sociologijos metodais nagrinėjamos politinės krizės priežastys. Pagrindinis dėmesys skiriamas pokomunistinio prokapitalizmo prieštaravimams. Pabrėžiama, kad krizė tapo politinio vyksmo adekvačios reakcijos į prokapitalizmo prieštaravimus stygiaus išraiška. Krizės akivaizdoje formuluojamas klausimas, ar politinė demokratija Lietuvoje įsitvirtinusi negrįžtamai?

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: prokapitalizmas, populizmas, politinė krizė, politinė demokratija.

Abstract

In article, the state of Lithuania's politics in 2003–2004 has been looked into through the prism of the analytical dimension of a political crisis. The causes of the political crisis have been analyzed by methods of political sociology. Attention has been focused on the contradictions of post-communist pro-capitalism. Emphasis has been placed on the fact that crisis is actually the expression of the lack of adequate reaction of the political process to the procapitalism contradictions. In the presence of crisis, a question is put forward whether the establishment of political democracy in Lithuania can be considered to be truly irreversible.

KEY WORDS: pro-capitalism, populism, political crisis, political democracy.

Analizės prielaidos

1. Tai, kas Lietuvos politikoje įvyko 2003–2004 m., negali būti tapatinama tik su prezidentūros skandalu. Tiesa, kad krizė prasidėjo, kai R. Paksas ir jo komanda, iš esmės neprofesionali ir radikali, tikėdamasi anomijos efekto ir pasitelkdama populizmą bandė nekonstituciskai persikirstyti politinės valdžios galias prezidento institucijos naudai, o R. Pakso oponentai nekantraudami taip pat radikaliai pradėjo siekti pašalinti konkurentą iš politinės arenos. Bet krizė apėmė visą politinę sistemą. Tokio masto – su Prezidento atstatydinimu, politinės korupcijos skandalais, valstybės specialiųjų tarnybų (Valstybės saugumo departamento, Specialiųjų tyrimų tarnybos) panaudojimu politinėje kovoje, politinių partijų tapatybės problemomis, didelės piliečių dalies nedalyvavimu rinkimuose, kritiniais Seimo rinkimais bei neatšizvelgimu į jų rezultatus formuojant Vyriausybę, diskretiškoms Konstitucijos aiškinimo pastangoms – politinė krizė nėra dažnas reiškinys pasaulinėje praktikoje. Tokios krizės analizė gali turėti ne tik nacionalinę reikšmę. Tuo tarpu situacijos tyrimas per politinės krizės analitinę dimensiją iš esmės dar neprasidėjęs. Aišku, nebuvo ir sistemingų politinės krizės artėjimo išvalgų¹.

2. Politinė krizė apskritai turi kelias nebūtinai vienu metu ir nuosekliai pasireiškiančias komponentes. Viena

vertus, politinė krizė yra vidinių politinės sistemos funkcijų – politinės socializacijos, politinių rekrutų ir politinės komunikacijos – sutrikimas. Vidinių funkcijų esmė – politinės sistemos reprodukcija ir adaptacija. Kita vertus, politinė sistema, kuri negali atlikti vidinių funkcijų, tampa bejėgė atlikti ir savo išorines funkcijas; ji negali artikuliuoti ir telkti interesų, sudaryti politinės dienotvarkės, priimti ir įgyvendinti politinių sprendimų. Trečia vertus, politiniai institutai ir politinė klasė praranda legitimumą.

2003–2004 m. politinėje krizėje Lietuvoje akivaizdžiausiai pasireiškė pirmoji ir trečioji krizės komponentės. Pavojingai priartėta ir prie antrosios komponentės, kuri iš esmės reiškia valstybės valdymo krizę. Politinė krizė taip pat atskleidė valstybės institucinės sandaros spragas, ypač prezidento institucijos entropijos problemą. Tačiau valdantieji elita visokeriopai bando nuslėpti krizės mastą, kurdami visuomenėje nepasitikėjimo tik atskiromis politinių elitų personalijomis ir tik jų konflikto atmosferą.

3. Dažniausiai vadovaujamosi prielaida, kad krizės smagračiu tapo eksprezidento R. Pakso ir jo šalininkų radikalizmo jungtis su oponentų nekantrumu, atskirais atvejais artimu radikalioms pastangoms atstatyti politinio vyksmo funkcionalumą. Jau nagrinėjamos ir gilesnės situacijos priežastys: Rusijos kapitalo ir žvalgybos veiksnys (Lopata, Matonis, 2004); žmogiškųjų politinių išteklių stygius, prezidento institucijos entropija (Laurėnas, 2004). Daug dėmesio skiriama populizmui, tačiau jo analizė labiau yra aprašomoji². Perspektyvus atrodo

¹ Politinės krizės perspektyva tik atskirais atvejais ir tik pačiais bendriausiais bruožais paminėta 2003 m. pabaigoje prasidėjusio vadinamojo prezidentūros skandalo išvakarėse (Bielinis, 2003; Navickas, 2003). Krizei prasidėjus, R. Lopata ir A. Matonis (2004) tesvarstė apie prezidento institucijos krizę. Nors ir jie pažymėjo, kad Lietuva iki šiol negalėjo pasidžiaugti dideliu politiniu stabilumu vien dėl gana dažnos vyriausybių kaitos. Tiesą sakant, net 2004 m. pabaigoje moksliniai situacijos tyrimai per politinės krizės prizmę nėra nuoseklūs; tėra tik atskiri siūlymai pradėti tokią analizę (Laurėnas, 2004). R. Lopata (Bendras frontas <...>, 2004) ir 2004 m. pabaigoje kalbėdamas apie politinę situaciją ją tevadina įtempta. Bet publicistikoje jau dažniau kalbama apie tikėtiną politinę krizę (žr. Politikų užsispyrimas grasina krize. (2004). *Lietuvos rytas* [gruodžio 4 d.] 282: 2; V. Radžvilas. Valstybė ar kolchozas. (2004). *Veidas* 50: 62).

² Lietuvoje populizmo ir radikalizmo tematiką daugiausiai nagrinėja Demokratinės politikos instituto ekspertai: A. Navickas. *Skandalingas populistinės politikos pamokos*; V. Radžvilas. *Populizmą ir radikalizmą skatinantys veiksniai*; V. Liaučius. *Laikinas populizmo protrūkis ar ilgalaikė politikos krizė?*; V. Umbrasas. *Populizmas kaip radikalizmo stoka*. (Prieiga internete: <http://www.dpi.lt>). Taip pat žr.: L. Bielinis. Mieganti sąmonė gimdo populizmą. (2004). *Kultūros barai* 2: 2–4; A. Ramonaitė. *Tradicinės ir populistinės partijos: panašumai ir skirtumai*. (Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/comments/article.php?id=5089674>).

krizės priežasčių aiškinimas susiejant jas su pokomunistiniu prokapitalizmu. Prokapitalizmu čia vadinamas vienpusiško ekonomizmo išgalėjimas visuomenėje ir valstybėje, politinės demokratijos tapatinimas su kapitalizmu, atsiribojimas nuo lygybės vertybių ir vienpusiškas laisvės vertybių akcentavimas. Būti prokapitalistu, reiškia pripažinti, kad visuomenėje negali egzistuoti lygiavertė atsvara rinkos vertybėms. Bet prokapitalizmas žadina populizmą, kaip atsaką į kardinalios kaitos nežinomumą, didėjančią socialinę nelygybę ir neišsipildžiusius aukštesnio gyvenimo lygio lūkesčius. Todėl prasminga atskleisti prokapitalizmo ir populizmo „sąnagaudos“ prigimtį bei padarinius politinės demokratijos brandai pokomunistinės kaitos metu. Tai padaryti ypač svarbu, nes prokapitalizmas yra natūralus pokomunizmo palydovas.

4. Atliekant analizę stengiamasi išvengti demokratinio primityvizmo (terminas Sartori, 2001)³. Demokratinis primityvizmas reiškia politinių laisvių ribų nepaisymą siekiant suteikti vis didesnę valdžią vis didesniam žmonių skaičiui arba sprendimus priimti dalyvaujant visiems. Tačiau tai – tik demokratijos iliuzija. Viena vertus, vis didesnės valdžios suteikimas vis didesniam žmonių skaičiui iš tikrųjų idealizuoja realius valdžios, kai kažkas kontroliuoja kažką kitą, santykius; demokratija tampa, anot R. Dahrendorfo, „liaudies jausmų katiu“ ir darosi nevaldoma (Dahrendorf, 1990). Antra vertus, daugumai tų, kurie aktyviai reikalauja demokratijos – liaudies valdymo požiūriu – dažniausiai jos reikia kaip priemonės savo vaidmeniui politinėje valdžioje padidinti ir galiiai bei autoritetui tų, kurie tuo metu valdo, sumenkinti. Trečia vertus, politinių laisvių ribų begalinis išplėtimas demokratijos sąlygomis taip pat yra perdėta idealizacija, kuri pasmerkia šią santvarką ne laukiai koegzistencijai su jėgomis, kurios iš esmės svetimos demokratijos vertybėms. Taigi viena demokratinio primityvizmo pasekmių yra populizmo virsmas demokratijos šešėliu (Betz, 1994; Canovan, 1999).

5. Šis tyrimas atliktas taikant politinės sociologijos metodus, akcentuojant ekonominių ir socialinių politikos determinančių veiksnį bei ieškant adekvataus politikos autonomijos – funkcionalaus poveikio socialinei-ekonominei raidai – turinio.

1. Pokomunistinio prokapitalizmo bruožai

Pokomunizmas iš esmės yra prokapitalistinis, t. y. sparčiai išsiginčijęs kapitalizmo principų visuomenė. Prokapitalizmas – ne tik ekonominė, kaip neretai manoma, bet ir socialinė bei politinė realija. Didžiausia pokomunistinės raidos aktualija yra tai, kad nepasiteisnūsio socializmo atsisakymas reiškia ne grįžimą į kapitalizmą, bet kapitalizmo kūrimą. Žinoma, kapitalizmo

kūrimas vyksta ne tuščioje istorinėje terpėje. Tačiau kapitalizmo kūrimas, remiantis kitų patyrimu (ne tik privalumais, bet ir trūkumais), tampa labai prieštaringu procesu, kai tikimasi, kad dabarties kapitalizmo trūkumai yra laikini, o kuriamos struktūros įkūnys tik kapitalizmo privalumus.

Ekonomikos liberalizacija gali būti ne pirmasis pokomunizmo žingsnis, bet pokomunizmas negali apeiti ar ilgesniam laikui atidėti efektyvios ekonomikos kūrimo. Reikia sutikti su nuomone, kad komunistinius režimus sužlugdė ne demokratijos ar kita didinga idėja, bet kasdienis žmonių nepriteklis ir nepasitenkinimas realybe, kuri prieštaravo sveikam protui. Paprastai žmonėms nereikia demokratijos dėl jos pačios; jie tiesiog nori pasiturinčiai gyventi ir tik taip gyvendami puoselėja demokratines vertybes. Pasirodo, pasiturintis gyvenimas galimas tik rinkos ekonomikos sąlygomis. Be rinkos, t. y. produktyvios ekonomikos, visuomenė negali išsivaduoti iš materialinės būtinybės gniaužtų. Bet pirmuoju pokomunistinės kaitos laikotarpiu susiklostė vienpusis ekonomizmas, kurio esmę sudaro įsitikinimas, kad rinka yra pakankama politinės demokratijos ir socialinio teisingumo sąlyga. Taigi rinkos vertybės, pinigų galia prasiskverbia į tas visuomenės gyvenimo sritis, kuriose joms nederėtų būti.

Tik atsiradusi, rinka pertvarko visuomenę, sukurdamą sluoksnį „tų, kurie laimi“. Žinoma, visi nori būti laimėtojai, bet rinka visų laimėtojų padaryti negali. Rinka ekonomine galia perskirsto turtą tiems, kurie siekia našumo ir veikia efektyviausiai. Susiklosto nauji prokapitalistiniai visuomenės sluoksniai, kurie, žinoma, siekia išvirtinti ir politiškai, ir socialiai. Taip susikuria „ekonominė visuomenė“, kurią apibūdina ne tiek reikmės, kiek norai. Norai yra ne biologinės, bet psichologinės prigimties, todėl neturi ribų. Tai reiškia, kad „ekonominėje visuomenėje“ kaupimas tampa tiesiog lenkynėmis be finišo.

Prokapitalizmo esminius bruožus lemia privatizacija. Privatizacija besikeičiančios ekonomikos sąlygomis nėra paprastas valstybinės nuosavybės perdavimas privatiems asmenims, tai privačios nuosavybės instituto kūrimas iš naujo. Pastarasis graso pokomunistinės visuomenės stabilumui. Privatizacija reiškia turto perskirstymą ir socialinės padėties kaitą konkurencinėje aplinkoje. Privatizacija – svarus argumentas kurti socialinius sluoksnius, remiančius kapitalizmą, telkiant rinkos ekonomikos šalininkus. Tačiau ji sukuria ir kapitalizmo priešininkus. Ir ne tik todėl, kad nevysi sugeba dalyvauti privatizacijos procese, bet todėl, kad naujieji savininkai ir jų paskirti vadybininkai neturi deramo patyrimo, kaip efektyviai valdyti nuosavybę. Privatizacijos kokybė yra svarbesnė už kiekybę. Apskritai pokomunistinės šalys užsimojo minimizuoti valstybės sektorių, vadovaudamosios neaiškia prielaida, kad privati nuosavybė atspari visoms negandoms.

Prokapitalizmas nėra socialiai orientuota tvarka. Žinome, kad kapitalistinėse ekonomikose daugiau gerovės tenka turtingiesiems (pagal jų perkamąją galią rinkoje), galintiems pirkti ne tik prabangius būstus, drabužius, vartojimo prekes, bet ir geresnį švietimą, medicinos ir

³ Anksčiau demokratinio primityvizmo situaciją – populistinę demokratiją – apibūdino W. H. Riker (1982). *Liberalism against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and Theory of Social Choice*. San Francisco: W. H. Freeman. Nuoseklios populizmo studijos prasidėjo septintajame XX amžiaus dešimtmetyje. Populizmo studijoms esminės įtakos turėjo G. Ionescu ir E. Gellner parengta populizmo antologija *Populism, Its Meanings and National Characteristics*. (1969). London: Weinfeld and Nicholson.

teisės paslaugas. Kapitalas apskritai, o silpnas – juolab nėra linkęs rūpintis socialiniais reikalais. Apstu pavyzdžių, kai išlieka abejingas ir socialinėms, ir nacionalinėms vertybėms. Galima teigti, kad tikėjimas, jog rinkoje glūdinti jėga sukurs visuotinį perteklių, kuris permelks visus visuomenės sluoksnius, nepasiteisina. Perteklius, tiesa, ne visuotinis, egzistuoja, bet yra ir labai skirtingas socialinės raidos galimybes turintys socialiniai sluoksniai. Vis dažniau kalbama apie atskirų asmenų beribį turto kaupimą, net apie tvirkinančią jų turto gausą. Nepasitvirtina ir tai, kad individu niekas negali taip pasirūpinti, kaip jis pats savimi. Tokiu atveju visiškai neatsižvelgiama į tai, jog individas yra socialinių jėgų produktas ir nėra tik pats už save atsakingas. Prokapitalizmui būdinga skaudai socialinės nelygybės išaugimo problema. Su prokapitalizmu siejamas ir bedarbystės atsiradimas. Tad socialinio efekto – socialinės lygybės ir teisingumo – stygius tampa prokapitalizmo rakštumi, apskritai pokomunistinės plėtotės problema.

Prokapitalizmas, kaip politinis procesas, yra toks į kapitalizmo principų diegimą nukreipto valstybės politinio vaidmens išplėtimo atvejis, kuriuo viliasi didžioji dauguma politinių elitų ir visuomenės narių. Galiausiai tai rodo prokapitalistinių jėgų pastangas ir sėkmę savotiškai kolonizuojant valstybę-administraciją. Lietuvoje tik trys marginalinės partijos pasisako už socialdemokratinę plėtotės scenarijų, o septyniolika – už neokonservatyvų, t. y. kapitalistinių, ar neturi aiškios pozicijos (Guogis, Bernotas, Ūselis, 2000). Net kairiosios politinės jėgos priverstos kurti kapitalizmą.

Problemiška tai, kad prokapitalistinis politinis režimas neatitinka procedūrinės demokratijos kriterijų, o dėl savo vienpusio ekonomizmo platesnę dalyvaujamąją demokratiją paverčia populistiniu „liaudies jausmų katilu“. Mat pokomunistinė visuomenė gana ilgai tikėjo tiesioginės demokratijos mitu, o atstovaujamoji demokratija jai neretai rodo nepasitikėjimą. Čia politinės demokratijos siekius lemia troškimas, kad socialinė plėtotė būtų prieinama didesniai žmonių skaičiui, t. y. plačiau skleistūsi socialinė lygybė ir teisingumas. Taip greičiausiai pasireiškia žmogaus demokratinis instinktas, o ne demokratinė politinė kultūra. Nekelia abejonių rinkos išgalėjimas Lietuvoje, bet akinančios socialinės problemos verčia rimtai susimąstyti apie negrįžtamą politinės demokratijos, ypač jos liberalios formos, išvirtinimą. Politinei demokratijai nepakanka rinkos, būtinos ir socialinės sąlygos, ir palankus jai mentalitetas.

Vadinamasis „liaudies jausmų katilas“ užverda dar labiau, kai politinė demokratija nekontroliuoja savo pačios skatinamų jėgų, pirmiausia stambėjančio kapitalo. „Ekonominė visuomenė“ nenori paklusti politinės demokratijos skatinamiems solidarumo principams ir vertybėms. Priešingai, politinę demokratiją veikia kapitalas, kai turtingi politinių partijų rėmėjai daro įtaką rinkimams, politinei dienotvarkei, apskritai politiniam elgesiui. Kitos įtaką siekiančios daryti socialinės jėgos (pavyzdžiui, profesinės sąjungos) negali prilygti kapitalui. Taigi čia atkreipiamas dėmesys ir į galimą bei esamą socialinės plėtotės netolygumą, iš dalies „programuojamą“ kapitalo veikiamoje politikoje, net esant de-

mokratiniais politiniais režimais. Politinės demokratijos požiūriu kapitalizmas turi erozijos užkratą. Tai byloja apie rinkos ir demokratijos prieštaravimus. Politinė demokratizacija ir ekonominis augimas – svarbios, bet nepakankamai viena kitą skatinančios sąlygos. Negalima vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, ar demokratinis politinis režimas yra stipresnė institucija už autoritarinį režimą griežtos monetarinės politikos, darbo užmokesčio „išaldymo“ ar kitose ekonominiame efektui siekti būtinos srityse? Žinome, kad keliose šalyse kapitalistinė ekonomika suklestėjo esant autoritariniams politiniams režimams. Daug labiau susiję ekonominis neefektyvumas ir socialinis-politinis nepasitenkinimas, kaip augančios socialinės nelygybės išraiška. Tačiau politikos demokratizacija sukuria socialinio efekto neišvengiamybės iliuziją.

Prokapitalistinė demokratija atrodo policentriška, tačiau jos policentriškumas yra apgaulingas. Ch. Lindblom (1980) jau senokai pastebėjo šiuos rinkos ekonomikos politinius padarinius: 1) demokratijos ir dalyvavimo deficitą; 2) nekontroliuojami galios centrai; 3) atskirų stambių darbdavių įtraukimas į centrinių demokratinį sprendimų priėmimo procesą; 4) visuotinė legitimumo stoka. Pripažindami, kad rinkos sistema yra pranašesnė (įvairiapusiškesnė plėtotės galimybių požiūriu) už administracinę valdymo sistemą, turime pastebėti, jog rinkos tam tikrose ribose vengia demokratinės kontrolės ir kuria savus nekontroliuojamas jėgos centrus. Galiausiai tai reiškia, kad politikai ir didieji darbdaviai valdo drauge. Bet tarp šio savotiško aljanso partnerių nėra pusiausvyros. Demokratiškai išrinkti politikai galiausiai paklūsta stambiems darbdaviams. Taip nuplėšiama rinkos demokratiškumo aureolė.

Iš tikrųjų labai sudėtinga suderinti visus pokomunistinės kaitos srautus – ir ekonominių, ir politinių, ir socialinių. Apskritai ekonominei, politinei ir socialinei plėtotei būdingas dizjungtyvumas ir asinchroniškumas, nes imantiniai politikos, ekonomikos ir socialinės sferos principai nėra tapatūs. D. Bell (2003) kažkada net apibūdino skirtingų visuomenės sričių sąveikavimą kaip nedarną, sukeliančią įvairių prieštaravimų. Ekonomika remiasi konkurencija dėl pelno ir galiausiai dėl turto. Socialinėje sferoje vyrauja visų visuomenės narių tolygaus viešųjų gėrybių prieinamumo (vartojimo) ir solidarumo siekiai. O politikos esmę sudaro teisių būti realiu vartotoju suteikimas/ribojimas. Šiuos teiginius akcentuojame tam, kad galėtume atkreipti dėmesį į tai, jog pokomunistinėse visuomenėse perdėtai viliamasi tiesioginiu rinkos, politinės demokratijos ir socialinės gerovės priklausomumu.

Ekonominės, socialinės ir politinės plėtotės asinchroniškumui būdinga ugdant kintanti šių struktūrų autonomijos ir redukcinių sąveikų konfigūracija. Autonomija šiuo atveju reiškia tai, kad kiekviena paminėta struktūra ilgainiui gali turėti įtakos kitai struktūrai tokiu pat mastu, kaip ir pati patiria jos poveikį. Būtent ilgainiui, nes tokio poveikio galimybės atsiranda ne iš karto, o redukcinės sąveikos metu. Ekonomika nepradedama automatiškai plėtotis, kai tik sumažinama politinė jos kontrolė. Gerai žinomi bandymai sieti politinę demokratiją su tam tikru ekonominės plėtotės lygiu. Bet politinės demokra-

tijos plėtra vyksta ne tik ekonominio augimo metu. Naujausias pavyzdys – pokomunistinė politinė demokratizacija, geriausiu atveju vykstanti esant pasaulinės ekonomikos stagnacijai. Mes tik viliamės, kad ekonominis augimas ir politinė demokratija vienas kitą stiprina, vos žengus žingsnelį plėtotės link. Turbūt greito ekonominio ir socialinio efekto perspektyvos politinio režimo dėka pokomunistinėse šalyse tolsta. Apskritai tolsta begalinio ekonominio augimo perspektyvos. Kiekviena vakariečių karta tikėjosi savo vaikams sukurti geresnį gyvenimą nei jų pačių, tačiau taip nėra. Vakarų liberaliose demokratijose jau prabilta apie „naują gerovę“, esant tam tikram gyvenimo lygio smukimui, tikintis naujo solidarumo ir individualumo balanso. Įsitikinta, kad ekonomikos augimas neišsprendžia visų socialinių problemų.

Prokapitalizmui taip pat sudėtingiausia derinti ne rinkos ekonomiką ir politinę demokratiją (nors, kaip pastebėjome, ir čia apstu problemų), bet socialinę ir ekonominę plėtotę. Prokapitalizmas pirmiausia siekia ekonominio efekto. Jo šalininkai tvirtina, kad pasiekus ekonominį efektą, bus galima kryptingiau siekti socialinio. Tada viliamasi, kad ekonominio augimo rezultatus politinėmis ir kitomis priemonėmis bus galima transformuoti į socialinį efektą. Tačiau šiuo atveju neįvertinama, kad ilgalaikis ir pastovus prioritetas ekonominio efekto siekimas atveria papildomas ekonomikos (ne tik socialinės, bet ir politinės) institucionalizacijos perspektyvas. Privilegijuotų ekonomikos pozicijų išlaikymas skatina netolygų turto kaupimą, turto gausybę viename visuomenės poliuje ir ties/už skurdo ribos gyvenančios „užribio klasės“ kitame poliuje. Kapitalas ir žmonės daro didžiulį poveikį politikai, vyriausybės veiklai ir taip gina savo privilegijuotą padėtį visuomenėje. Žinome, kad griežta monetarinė politika davė daugiausiai naudos naujesiems ekonominiams elitams. Tad nereikėtų tikėtis, kad ekonominis efektas lems tiesioginį socialinį efektą. To nepavyko padaryti nė vienai šaliai. Ir tik keliose šalyse „suveržtų diržų“ scenarijus pasiteisina. Kalbame tik apie kelis sėkmės atvejus, nes daug daugiau buvusių ir esamų „diržų veržimo“ scenarijų baigėsi ir ekonominėmis, ir socialinėmis nesėkmėmis. Todėl jau rinkos kūrimo metu būtina spręsti išsivadavimo iš rinkos priklausomybės (dekomodifikacijos) uždavinius, kurie tampa tuo akivaizdesni, kuo didesnę sėkmę neša rinkos ekonomika. A. Guogis (2000) paskaičiavo, kad Lietuva, remiantis dekomodifikacijos rodikliais 2000 metų pradžioje, laikėsi neokonservatyvaus plėtotės scenarijaus.

Taigi pokomunizmas yra prokapitalistinis, tačiau įsigalėjus vienpusiam ekonomizmui arba visuomenėje vyraujant rinkos vertybėms, pokomunistinė kaita komplikuojasi. Ji yra beprasme, jeigu ekonomikos liberalizacijos, taip pat ir politikos demokratizacijos rezultatai netransformuojami į socialinį efektą – išsaugant žmogaus pasirinkimo galimybes ir grąžinant sveikatą bei atkuriant natūralią gamtinę aplinką, išigyjant ir pratęsiant išsimokslinimą bei formuojant kultūrinę orientaciją, apsirūpinant svarbiausiais gyvenimo reikmenimis (maistu, drabužiais, būstu, komunikacijos priemonėmis). Beje, socialinio efekto apibūdinimas tik atskiro

žmogaus pasirinkimo galimybėmis yra nepakankamas. Socialinis efektas iš tikrųjų yra pastangos sudaryti pasirinkimo režimo sąlygas visiems visuomenės nariams ir taip įtvirtinti socialinį teisingumą. Šio efekto stygius yra pagrindinis socialinių, dažniausiai ir politinių konfliktų šaltinis.

2. Populizmas kaip prokapitalizmo prieštaravimų padarinys

Populizmas politikoje iš esmės yra universalus reiškinys. Tačiau pokomunistinės raidos ypatybės suteikia jam papildomų atspalvių (Linz, Stepan, 1996; Canovan, 1999; Tismaneanu, 2003).

Populizmas, kaip politikų veiksmai, paremti argumentais, priderintas prie vyraujančių visuomenės lūkesčių ar net fantazijų, visada yra potencialus, o dažnai ir realus politinio vyksmo palydovas. Lūkesčiai kinta keičiantis žmonių socialinei situacijai ir priklauso nuo to, kokia informacija jie disponuoja. Be jokios abejonės, politikai ne tik stengiasi pateisinti visuomenės lūkesčius, bet ir juos kurti. Beje, populizmas tarpsta politikai profesionalėjant. Politikoje didėja populistinis nusiteikimas prieš profesionalus, kurie subtiliai visuomenei nuolat primena, kad jos vaidmuo politiniame vyksme labiau yra pasyvus ir reaktyvus.

Populizmo mastas paprastai didinamas pasitelkiant radikalizmą. Radikalai skatina visuomenę peržengti jos realių galimybių dalyvauti politiniame vyksme ribą. Radikalizmas suprantamas kaip politinė srovė, reikalaujanti kardinalių pertvarkymų ir kritikuojanči valdžios struktūras. Politinis radikalizmas skirstytinas į santykinai „reformatoriškąjį“, kai radikaliosios jėgos dar siekia komunikuoti su nuosaikiomis jėgomis, o pasiekusios savo tikslų nuosaikėja ir krypta į „negrįžtamąjį“ radikalizmą arba ekstremizmą, kuris suvokia save kaip savi-pakankamą politinę jėgą, savo tikslam pasiekti naudoja fizinę prievartą, ginkluotą kovą, terorą ir provokacijas. Ekstremizmas yra pavojingas konstitucinei santvarkai, jis yra antikonstitucinis. Reikia pastebėti, kad Lietuvoje krizės metu ekstremizmo riba nebuvo peržengta. Kelios fašistuojančios grupės nesugebėjo atkreipti į save didesnio dėmesio. Lietuvoje „reformatoriškųjų“ radikalų siekiai spręsti problemas nesikėsina visiškai panaikinti demokratijos instituciją.

Atsižvelgdami į tai, jog tarp populizmo ir „reformatoriškojo“ radikalizmo dažniausiai nėra skirtumo, toliau vartosime *populizmo* terminą ir tik atskirais atvejais, norėdami pabrėžti populizmo kraštutines raiškos formas, *radikalizmo* terminą, nesiedami jo su ekstremizmu.

Populizmas iš esmės yra sinkretiškas, prisitaikantis prie įvairiausių judėjimų bei politinių režimų. Populistai pretenduoja kalbėti už žmones, visuomenę, o ne už atskiras socialines grupes. Todėl populizmas labai sunku apibūdinti politinės „kairės – dešinės“ skirtimis; tai fenomenas, kurį dažniausiai atskleidžia visas ideologinis spektras. Populistai gali būti ir ekonominio liberalizmo gynėjai, ir valstybinio reguliavimo šalininkai. Pokomunistinėse šalyse populistinės politinės jėgos deklaruoja tiek dešiniąsias, tiek ir kairiųjų idėjas (Canovan, 1999). Nors išlieka ir kai kurie ryškesni „kairės – dešinės“

nės“ atspalviai: dešinieji populistai reikalauja „nacionalinės demokratijos“, t. y. akcentuoja nacionalinę, o ne socialinę tapatybę, tuo tarpu kairieji populistai reikalauja „liaudies demokratijos“, t. y. kapitalo suvaržymų.

Charizmatinė lyderystė populizme užima ypatingą vietą. Lyderis populistas dažniausiai ateina į valdžią demokratiškai. Ne mažiau aktualu tai, jog lyderis populistas iškyla valdančiajam elitui išgyvenant krizę. Šiuo požiūriu R. Pakso fenomenas nėra atsitiktinis Lietuvos politikoje.

Populizmas subuoja socialinių įtampų metu. Žinoma ir tai, jog jis remiasi tais socialiniais sluoksniais, kurie vadinami žemesniaisiais (skurdžiau gyvenančiais, mažiau išsilavinusiais, lengviau manipuliuojamais, linkusiais į paternalizmą). Žemesnieji sluoksniai tam yra geriausia dirva. Dabartinė populizmo banga Lietuvoje agreguoja socialinį nepasitenkinimą ir nepasitikėjimą, atmiežtus jau ilgokai neišsipildančiais besivejančios pokomunistinės visuomenės lūkesčiais. Pripažinkime, kad visuomenėje vyrauja ekonomikos augimo ir gyvenimo lygio kilimo lūkesčiai. Tuo tarpu penkiolikos metų raidos rezultatas – neturtingas kapitalizmas su visomis jo problemomis ir pasekmėmis: struktūriniu nesuderinamumu, socialine segmentacija ir periferizacija, abejonėmis dėl gyvenimo gerėjimo, neteisingumo pojūčiu, įsitikinimu, kad nieko negalima pakeisti. Ginčijamasi tik dėl to, kiek Lietuvos žmonių palietė neturtingas kapitalizmas – 60 ar 40 procentų. Jeigu tai ir yra kaitos tikslas, tai ar vertėjo ją pradėti? Bet dabar aktualesnis kitas klausimas – koks kitas kaitos žingsnis gali ir turi būti žengtas, kad pirmasis klausimas netektų prasmės? Bet ar pokomunistinės visuomenės lūkesčiai nėra perdėti, ar ji tiesiog nekantrauja ir greitina istoriją? Beje, pats perdėtų lūkesčių motyvas gali būti „eksploatuojamas“ siekiant pateisinti lėtus teigiamų permainų tempus ir atitraukti dėmesį nuo realių problemų.

Aktualu yra tai, jog populizmas nėra tik atsilikimo palydovas, žadantis plėtotės proveržį. Populizmas, kaip jau minėjome, yra neatskiriamas demokratijos šešėlis. Demokratijos jis suvokiamas kaip apeliavimas į liaudį ir yra nukreiptas prieš esamą valdžios sanklodą, visuomenėje vyraujančias idėjas ir vertybes. Populizmas veikia liaudies vardu, puola tradicines partijas, nukreiptas ne tik prieš politinius ir ekonominius elitus, bet ir prieš intelektualus, bei žiniasklaidą. Populistai paprastai didžiuojasi tuo, kad garsiai išsako tai, ką mano žmonės. Jie sukuria savitą atsinaujinimo nuotaiką ir taip į politiką įtraukia žmones, kurie normaliomis sąlygomis išliktų jai abejingi. Šios nuotaikos sukeltos emocijos dažniausiai sutelkiamos į charizmatinį lyderį (Taggart, 1996). Populistų veikloje dalyvaujamosios, masinės demokratijos vertybės tampa destruktiviais instrumentais.

Populizmas, be abejonės, tenkina kai kuriuos besivejančios visuomenės lūkesčius. Lietuva, kaip ir kitos pokomunistinės šalys, priklauso būtent tokiai šalių grupei. O tai reiškia, kad Lietuvos žmonės nori kuo greičiau gyventi pagal bendrus Europos standartus. Tai skatina savotiškai „greitinti“ istoriją. Bet dabarties populizme išvelgiamas ne tik nepagrįstas perspektyvizmas, bet ir reakcija į kaitos klaidas. Lietuvoje įvyko daug didelių

institucinių pokyčių, kuriuos vykdant beveik neįmanoma išvengti klaidų, ypač labai didelių; dideli pokyčiai lemia pavojus ir netikėtumus. Kaitos klaidų išvengti nepavyko. Visuomenė ilgainiui pradeda ieškoti kaltųjų. Apskritai didelė ir sparti kaita tampa potencialia populizmo priežastimi. Kapitalizmas ir politinė demokratija yra tikrai naujos institucijos Lietuvoje. Daugelis visuomenės narių tada praranda realybės jausmą ir elgiasi inertiškai. L. Bielinis (2004) teisingai pastebi, kad populistams ir vėl atsiveria puiki veikimo erdvė, nes tai, ko visuomenė nesupranta ar neįsisąmonina, sudaro populistinės kritikos pagrindą.

Naujas radikalizmo protrūkis susijęs ne tik su vidiniais Lietuvos procesais, bet ir su naryste NATO bei ES. Euroatlantinės integracijos laimėjimai atskirų socialinių grupių įsisąmoninami labai priešaringai. Išlieka didelis atotrūkis tarp Lietuvos statuso Vakarų struktūrose ir šalies vidaus gyvenimo realijų. Atskiri visuomenės sluoksniai susiduria su integracijos nežinomybe ir tiesmukiškai priešinasi permainoms.

„Nežinomos permainos“ nuo 2004 m. labiau tapatinamos su euroatlantine integracija, tačiau politinės krizės metu nacionalinis, arba etnocentrinis, populizmas (politizuotas etniškumas) netapo svaresniu veiksniumi. Nors integracijos procesai ir vėl žadina „savos valstybės“ iliuzijas, gerokai atmiežtas jau ne socialinės lygiavos, bet nacionalizmo idėjų, tačiau antivakarietiškumo turiniui būdingas antikapitalizmas. Populistai krizės metu labiau siekia panaikinti skirtumą tarp „korumpuotų valdininkų kolonizuotos“ valstybės ir visuomenės. Taip siekiama eliminuoti atstovavimo instituciją ir dviprasmiškai viliamasi „tiesiogiai valdomos“ valstybės, drauge tikintis jos didelių paternalistinių įsipareigojimų. Valstybės ir visuomenės tapatinimą populizmas grindžia tiesioginio visuomenės ir valdymo institutų santykio idėja. 2004 m. liepos mėn. pabaigoje nušalinto eksprezidento R. Pakso šalininkai kreipėsi į Vyriausiąją rinkimų komisiją, prašydami užregistruoti referendumo iniciatyvinę grupę, siūlančią taisyti net šešis Konstitucijos straipsnius. Pažymėtinos pastangos referendumui skelbti būtiną 300 tūkst. piliečių parašų skaičių sumažinti iki 100 tūkst., taip pat suteikti teisę į Konstitucinį Teismą kreiptis ir piliečiams. Referendume organizatoriams nepavyko surinkti reikiamo skaičiaus parašų, tačiau eksprezidento R. Pakso šalininkai pradėjo steigti organizacijų tinklą, kažkuo panašų į valstybės institutus. Tai dar vienas populizmo raiškos atvejis Lietuvoje. Kartu tai yra reakcija į drastiškai išaugusią skirtį tarp valdančiųjų ir valdomųjų.

Dažniausiai klausama, kodėl išaugo dabarties tendencijomis nepagrįsto perspektyvizmo paklausa? Juk pastaruoju metu stebimas ekonominis augimas. Lietuvos BVP 2003 m. augo sparčiausiai Europoje. Nors socialinis atstumas tarp atskirų visuomenės grupių tebedidėja, gyvenimo lygis, išreikštas vidurkiais, pamažu auga. Deja, už „vidurkių“ slypi didelis skurdas (Šileika, Blažienė, 2000). Žinome, kad ekonominis augimas tik nukelia skurdo ribą; ekonominio augimo nepakanka, reikia turėti teises ir galimybių būti realiu vartotoju. Žinome ir tai, kad ekonominis augimas, didesnė kapitalo masė

tiesiogiai neperauga į socialinį kapitalą, t. y. į didesnę lygybę ir solidarumą, vadinasi, ir į pilietinį pasitikėjimą. Lietuvoje dabar kaip tik ir susiklostė ši labai nedėkinga ekonominio kapitalo konvertavimo į socialinį kapitalą pauzė (Laurėnas, 2003a). Ji skatina, kaip taikliai pastebi L. Donskis (2004), socialinį įniršį, kuris jau vargu ar atskiriamas nuo socialinio revanšizmo siekių. Tuo naudojasi atskiros politinės jėgos ir siūlo radikalias priemones. Pastebėta, kad skurdžių gyvenimo sąlygų kuriamas savitas gyvenimo būdas ir atitinkamos elgesio normos komplikuoja demokratiškų santykių Lietuvos Respublikoje brendimą (Mačiulskytė, 2003). Iš tikrųjų žemesniųjų sluoksnių politinis reikšmingumas Lietuvoje gali būti didesnis, nei paprastai teigiama. B. Kuzmickas (2003) teisingai pastebi, kad asmenys, kurių gyvenime ir savimonėje daugiau ar mažiau dera visi pereinamojo pokomunistinio laikotarpio tapatybės aspektai, nėra vyraujantis visuomenės sluoksniu.

Prokapitalizmas neįmanomas be privatizacijos. Pastarosios eiga ir rezultatai taip pat paskatino populizmą. Turto perdalijimas ir jo netektys jau per nepriklausomybės laikotarpį tapo pagrindiniu naujų socialinių įtampų šaltiniu. Daugiau ar mažiau stabili pokomunistinė visuomenė gali išlikti tik tada, kai kiekvieno žmogaus vieta privatizacijos starto pozicijoje yra teisinga. Lietuvoje taip neatsitiko, privatizacijos rezultatai yra priešaringi. Tarybinės valstybinės nuosavybės ir socialinės lygiavos nedera tapatinti su teisingumu ir solidarumu, tačiau privatizacija atlikta ekonomiškai neefektyviai ir socialiai neteisingai. Tai nebuvo tik politikų neprofesionalumo išdava, o tiesioginė tam tikrų sluoksnių ir atskirų individų pastangos lengvai ir greitai pralobti. Sukūrus tarybinės „niekieno nuosavybės“ mitą buvo paprasta turtą tiesiog pasisavinti. Iš pradžių jis dalintas čekinės privatizacijos būdu. Didžioji visuomenės dalis netrukus pajuto, kad turto gražinimas buvusiems savininkams, būsto privatizacija buvo priedanga nukreipti dėmesį nuo svarbiausių kapitalizacijos procesų. Bet čekinė privatizacija jau buvo paskatinusi ekonomikos gangsterizaciją ir oligarchizaciją. Žinomas Lietuvos sociologas R. Griegas (1998) mano, jog oligarchijos išsigalėjimas – ne prasimanytas dalykas, ne prognozė, o Lietuvos realybė. Antisovietizmo fone dar nepakankamai tyrinėjama, kokį visuomenės nusivylimą sukėlė tarybiniais metais visų sukurto turto „dingimas“. O juk iš tikrųjų šis „dingimas“ daug ką paaiškina, kai dabar sakoma, jog sovietmečiu buvo geriau (Klumbytė, 2004). Nesėkminga, neteisinga ir neefektyvi privatizacija demoralizavo visuomenę, pasėjo joje naujas socialines įtampas, kartu ir populizmą, net radikalizmą.

Lietuva išlieka viena neturtingiausių Europos šalių (Lietuva <...>, 2004). Neturtinga visuomenė anksčiau ar vėliau nustoja tapatintis su politine demokratija. Tada demokratijos sergėtojais gali tapti tik atskiri elitai. Jau kaitos pradžioje buvo aišku, kad skurstančiai visuomenės daliai demokratijos vertybės tegali būti implantai, svetimkūniai. Tereikėjo prognozuoti, kada dauguma visuomenės narių nūsikus nuo politinės demokratijos, ypač nuo jos liberalios formos. Nusivylusi visuomenės dalis jau netiki politinės demokratijos, juolab liberalios,

„stebuklingumu“ ir atvirai remia populistus. Sudėtingą situaciją patvirtina ir pastaruoju metu atlikti Lietuvos gyventojų vertybių tyrimai. Be kita ko, Lietuvai būdingas įsitikinimas, kad negerbiamos žmogaus teisės, nepasitikima valdančiaisiais ir didžiuliai stipraus lyderio lūkesčiai, daugiau kaip pusė gyventojų nepatenkinti tuo, kaip šalyje veikia demokratija (Europa <...>, 2001).

Prasminga svarstyti, kad Lietuvoje be populizmo paklausos išaugo ir jo pasiūla. Tai atsitiko tada, kai nuosekli politinio proceso tėkmė Lietuvoje ir vėl tapo negalima po 2002 metų prezidento rinkimų. Jau R. Pakso rinkiminis populizmas buvo pretekstas pradėti politinių jėgų santykio kaitą. Rinkimus pralaimėjusios tradicinės nuoseklios politinės jėgos suvokė, kad „revanšo“ teks laukti penkerius metus. Stabilizacijos procesai, prasidėję ekonomikoje, taip pat žadėjo nuoseklią visuomenės raidą. Tuo tarpu ir buvusieji populistai – sąjūdininkai-patriotai, ir naujieji permainingų siekėjai – liberalai centristai, iš dalies ir socialliberalai pasijuto atsidūrę ar beatsiduriai Lietuvos valdymo „paantrašėje“. Tiesiogine politinių jėgų santykio kaitos priežastimi tapo prezidento R. Pakso rinkiminiai išsipareigojimai. Bet Prezidento ir jo aplinkos kišimasis į privatizaciją, tiesiog plėšikavimas persidalijant jau privatizuotą turtą, taip pat santykiai su Lietuvos ir Rusijos nusikalstamo pasaulio atstovais buvo priežastis teigti, kad Prezidentas yra pažeidžiamas. Suprantama, atsirado ir Prezidento dalyvavimo neskaidrioje veikloje motyvas. R. Pakso oponentai suskubo tuo pasinaudoti.

Kol kas neiškus nuosekliomis besivadinančių ir su populizmu kovojančių (?) politinių jėgų indėlis – sąmoningas ir nesąmoningas – skatinant tą patį populizmą. Bet ir tradicinėmis save vadinančioms politinėms partijoms netrūksta populizmo. Negalėdamos išvengti prokapitalistinės politikos, jos taip pat užleido vietą rinkos fundamentalizmui ir norėdamos atstatyti visuomenėje socialinę bei vertybių pusiausvyrą savo veikloje naudoja populizmo elementais. Prie populizmo protrūkio prisidėjo dešinieji liberalai centristai ir kairieji socialdemokratai bei socialliberalai, nesugebėję suderinti kompetentingo valdymo reikmių ir visų socialinių sluoksnių socialinės-ekonominės lygybės siekių. Liberalai sureikšmino kompetenciją ir nepastebėjo(?), kaip Lietuvoje susiklostė ištisi socialinės atskirties sluoksniai. Socialdemokratai ir artimos jiems politinės jėgos nesugebėjo atsispirti liberaliai racionalios laisvės pagundai ir primiršo(?) demokratines lygybės vertybes. Apskritai prieštaravimas tarp politinio režimo esmę sudarančių politinių jėgų partinių programinių nuostatų ir jų vykdomos socialinės-ekonominės plėtotos pobūdžio skatina populistinių politinių jėgų atsiradimą bei atskirų visuomenės sluoksnių paramą joms.

Taigi marginaliame populizmo konstrukte atpažįstamas tiek antikapitalistinis, tiek ir prokapitalistinis motyvai. Atskiri visuomenės sluoksniai populizme atpažįsta antikapitalistinius siekius, kiti visuomenės segmentai tikisi populizmu, kaip priemone, išiveržti į kapitalo pasaulį ar jame išsilaikyti. Būtent toks dvejopas populizmo pobūdis lemia tai, kad krizė Lietuvoje aprėpia visą politinę sistemą, o atskiri politikai ir atskiros politinės jėgos,

bandydamos tarpusavio kovoje remtis platesniais visuomenės sluoksniais, krizę pavertė visaapėrianti, t. y. apimančia visą visuomenę, kuri dabar masiškai nepasitiki nei politikos institutais, nei politikais.

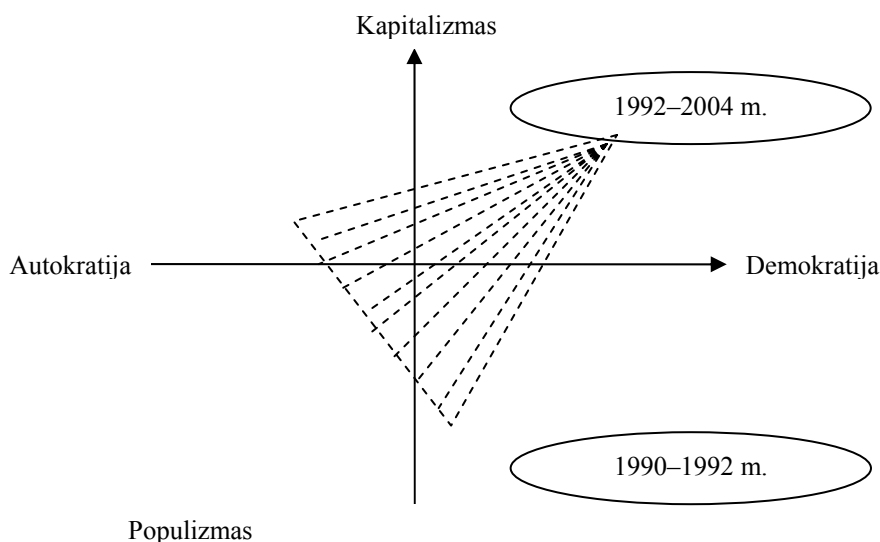
3. Prokapitalistinės demokratijos likimas

Kad stokojame brandžios demokratijos – ne krizės „atradimas“, o tik patvirtinimas. Prokapitalistinė demokratija nėra brandi demokratija. Bet krizė graso populistiniais pavojais ir jai. E. Vareikis (2002) pastebi, kad jau 2000–2001 m. politinė situacija pokomunistinėje Europos dalyje daug kur panašėjo į XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžią, kai ne vienoje regiono šalyje demokratijos „nuovargis“, valdžios demoralizacija ir vidinės politinės kovos paruošė dirvą autoritariniams režimams. XXI amžiuje praeito šimtmečio šiurkštus autoritarizmas vargu ar galimas, tačiau populistinė „tvirtos rankos“ demokratija tikrai būtų reguliuojama demokratija, kas neišvengiamai ribotų pirmynėgius visuomenės sluoksnius, apskritai visuomenės potencialą. Nors ir prieštaringos prokapitalistinės demokratijos keitimas populistine demokratija reikštų Lietuvos perėjimą iš besivejančių šalių gretų į beviltiškai atsilikusių šalių gretą.

Nekantri, kartais net populistinė reakcija į R. Pakso radikalizmą sukūrė pavojingą populistinių jėgų mobilizacijos reiškinį, kuris tiesiogiai graso prokapitalizmui. Net nušalinus R. Paksą, tik šiek tiek sumažėjo gausus populistų būrys, kuris tapo veiksmingas, galintis daryti

įtaką ar net lemti politinį vyksmą Lietuvoje. Dauguma Lietuvos žmonių jau seniai širdies gilumoje pritardavo populistų pažadams, bet masiškai nebalsuodavo už juos rinkimuose. R. Paksas šį barjerą sulaužė, ir dabar Lietuvoje susidarė kritinė masė rinkėjų, galinčių suteikti valdžios įgaliojimus populistinėms politinėms jėgoms. Populistiškai Darbo partija tarpsta jai labai palankioje aplinkoje. Seimo rinkimuose tokios jėgos buvo sutelktos ir lygiaverčiai konkuravo su politinio proceso senbuvėmis. Darbo partija laimėjo 39 vietas (27,66 proc.), R. Pakso koalicija „Už tvarką ir teisingumą“ – 11 vietų (7,8 proc.) Seime. Tuo tarpu valdančiosios socialdemokratų ir socialliberalų partijos drauge laimėjo tik 31 vietą (20,19 proc.) Seime. Ne geriau sekėsi ir jų oponentams konservatoriams (25 vietos) bei liberalcentristams (18 vietų).

Populistų žadamas politinio režimo slinktis Lietuvoje galima apibūdinti kaip primityvaus demokratijos supratimo išdavą. Populistai bando sugriauti „tiltą“ tarp prokapitalistinės ir populistinės demokratijos, o pastatyti norėtų „tiltą“ tarp populistinės demokratijos ir prokapitalistinio autoritarizmo (žr. paveikslą). Dar kartą pastebėjime, kad populizmas yra nevienalytis. Viena dalis populistų tikisi populistinės demokratijos, antra ieško jungties tarp populizmo ir autokratijos, trečioji – prokapitalizmo ir autokratijos jungties. Apibūdindamas pavojingą situaciją prof. B. Genzelis po Seimo rinkimų pareiškė, kad Darbo partijos dalyvavimas valdančiojoje koalicijoje gresia Lietuvai autoritarizmu.

Populistų pastangų pakeisti Lietuvos politinį režimą kryptys

Taigi, ar iš tikrųjų nesuklostė tokia situacija, kai nėra viena nuosaiki politinė jėga ar jų jungtis negali amortizuoti populizmo? Prokapitalistinei demokratijai pavojinga tai, kad kol įvairių pakraipų populistai vienijasi, nuosaikiosios politinės jėgos tebekaltina viena kitą. R. Lopata (Bendras frontas <...>, 2004) pastebėjo, kad vadinamasis bendras frontas prieš populizmą yra dirbtinis. Verta aptarti liberalizmo ir demokratijos šalininkų

nesutarimus. Dabartinė liberalizmo ir demokratijos vertybių takoskyra Lietuvoje nėra unikali. Tai pasaulinė tendencija (Wallerstein, 2003). Liberalas sako demokratui: „Jeigu tu atstovauji daugumai, tai kur tavo kompetencija?“. Demokratas atsako: „Jeigu tu toks protingas, tai kodėl neįtikini daugumos sutikti su tavo nuomone?“. Bet populizmo pavojaus akivaizdoje liberalai ir demokratų visada stengiasi vienytis, kartais sėkmingai, kartais

nelabai. Dabarties pavojus Lietuvos valstybėje ir visuomenėje labai aiškus: graso ir nekompetentingumas, ir išskirtinumas. Rodos, liberalai turėtų pasikliauti demokratais, kad būtų sulaukyta nekompetencijos ir išskirtinumo banga, kuri tampa vis labiau radikali. Lietuvos atveju liberalai turi apsispręsti, ar ir toliau tols nuo demokratijos vertybių ir taip save pasmerks „senųjų kairiųjų“ likimui, ar pasisuks veidu į šias vertybes ir taip atgaivins politinės „kairiosios“ perspektyvas. Prancūzijos pastarųjų prezidento rinkimų patyrimas byloja, kad liberalus centras sureagavo į lepenizacijos pavojų ir įsiliejo į sutelktą demokratine daugumą. Žinome, kad šiuo atveju nugalėjo demokratinės vertybės: visi žmonės turi būti integruoti į visuomenę. Kairiųjų paskirtis – riboti privilegijas, išskirtinumą ir panašias tendencijas, kokios jos bebūtų – socialinės-ekonominės ar intelektualinės. Visi turi būti vienodai svarbūs visuomeninio vyksmo dalyviai. Žinoma, niekas neketina ignoruoti kompetencijos darbo vietoje. Inkorporavimo privalumas, lyginant su kompetencija, galimas tik politikoje.

Artėjant Seimo rinkimams politinio centro dešinėje ėmė telktis (nesėkmingai) liberalcentristai ir konservatoriai, o politinio centro kairėje buvo sudaryta (pratęsta) dabar valdančių socialdemokratų ir socialliberalų koalicija. Bet po Seimo rinkimų konservatoriai paskatino naujus tradicinių partijų nesutarimus, kurie sutrukdė bent kiek rimčiau svarstyti vadinamosios „vaivorykštės koalicijos“ perspektyvas. Liberalcentristų vidiniai prieštaravimai neleido jiems tapti lygiaverčiu partneriu sudarant vyriausybę be populistų. Apskritai dešinėsios politinės jėgos dabartinėje situacijoje neturi didesnės perspektyvos tapti atsvaru populizmui, nes prokapitalistai „perlenkė lazda“ ir padarė Lietuvos visuomenę labiau „kairiaranke“. Todėl LSDP vadovybės veiksmai krizės metu verti ypatingo dėmesio.

LSDP vadovybės veiksmus iki 2004 m. gegužės mėn. daugiausia lėmė ne tiek prezidentūros skandalas, kiek ruošimasis artėjantiems Seimo rinkimams. Viena pati LSDP nesitikėjo susilaukti lemiamos sėkmės Seimo rinkimuose. Tai iš dalies patvirtino Europos parlamento ir pirmalaikių prezidento rinkimų rezultatai. Tad teko mąstyti apie potencialius sąjungininkus. Glaudūs LSDP ryšiai su socialliberalais problemiški ne tik dėl pastarųjų abejingumo kai kurioms socialdemokratinėms idėjoms, bet ir dėl jų partijos populiarumo mažėjimo. Socialdemokratai tramdė koalicijos partnerių lyderio A. Paulausko veiksmus siekiant R. Pakso atstatydinimo. Visiškai realu, kad LSDP iki R. Pakso atstatydinimo užkulisuose alternatyviai projektavo porinkiminę koaliciją su liberalais demokratais. Tik 2004 m. gegužės 4 d. skubos tvarka užkirtus R. Paksui kelią dalyvauti prezidento rinkimuose, LSDP vadovybė prarado viltį stabilizuoti krizę sau naudinga linkme. Beje, tokių socialdemokratų vilčių neneigė nė jų rinkiminė koalicija su socialliberalais. Taigi LSDP veiksmai krizės metu neretai yra nuoseklūs, prieštarīgi.

Stebimas LSDP vadovybės didėjantis abejingumas kai kurioms kairiosioms politinėms vertybėms, ypač nuolaidų kapitalo interesams srityje. Kairumas formuojamas ir palaikomas priimant vis daugiau su rinka nesu-

sijusių visuomeninių sprendimų. Jų priežastis – gausėjančios problemos, kurias spręsti turi (ir gali) valstybė, o ne rinka. Valstybės institucijų rūpesčiu tiesiami keliai, planuojami miestai, organizuojama sveikatos apsauga, finansuojamas švietimas, valoma užteršta aplinka. Čia visur reikia pasitelkti valstybines valdymo technologijas. Kairumas, beje, yra valstybės struktūrų stiprinimas. Bet Lietuvos socialdemokratija pastaruoju metu vis dažniau klausosi liberalizmo mito apie tai, jog valstybė praranda modernizatoriškąjį potencialą. Taip, pokomunistinės kaitos metu socialdemokratija priversta skatinti kapitalizmą, tačiau turi žinoti ribą, kada prasideda kairumo išsižadėjimas. Svarbu tai, kokį socialinės-ekonominės plėtotės valstybinio reguliavimo mastą renka LSDP? Problema ta, kad etatizmo ribos žinomos, bet nežinomos deetatizacijos ribos, kurias peržengus valstybės pasitraukimas iš ekonomikos ir socialinės sferos gali nebeatitikti rinkos galimybių ir socialinės įvairovės sklaidos interesų. Tuo tarpu socialdemokratija nesugebėjo pasiekti, kad valstybės pastangas pirmiausia pajustų visuomenė, o ne kapitalas. Pastarasis, matome, turi daugiau naudos iš kairuoliškų valstybės valdymo technologijų. Bet būtent socialdemokratijos reikėtų klausyti, ar dabartinis Lietuvos ekonominis potencialas negalėtų būti atviresnis sprendžiant socialines problemas?

Vertinant politinės krizės raidą matyti, kad už prokapitalistinės demokratijos likimą labiau atsakingos kairiosios politinės jėgos, nes būtent jos gali tapti antikapitalistinio populizmo bangolaužiu. Bet per Seimo rinkimus kairiosios politinės partijos tokios misijos iš esmės atlikti nesugebėjo. Socialdemokratų ir socialliberalų koalicija nesurinko populistiskai nusiteikusios visuomenės balsų. Taip neįvyko todėl, kad socialdemokratų partija per daug pasislinko į centrą ir daugiausiai savo rinkėjų paliko populistinių partijų įtakai. Taigi dar neišku, ar Lietuvoje kairiųjų politinių jėgų potencialas atitinka žmonių demokratinio reformizmo lūkesčius, bet akivaizdu, kad socialdemokratija Lietuvoje dalies socialinių sluoksnių nepajėgia integruoti į nuosaikų politinį gyvenimą.

Tad klausimas, koks politinis režimas galėtų geriau įgyvendinti neišvengiamą pokomunistinį prokapitalizmą, amortizuodamas jo prieštaravimus ir sustabdydamas populizmo protrūkį, lieka neatsakytas. Abejojant liberaliu reformizmu, kaip perdėm prokapitalistišku, būtų logiška susitelkti ties demokratinio reformizmo aptarimu. Demokratinis reformizmas savo dvasia artimas socialdemokratiniam socialinės-ekonominės plėtotės supratimu: politinis režimas turi rūpintis ne tik pilietinėmis teisėmis, bet ir aprūpinimu, ekonominės ir socialinės gerovės prieinamumu visiems visuomenės sluoksniams; ekonominis augimas vyksta socialinės rinkos sąlygomis, o tai reiškia, kad neskatina didesnės socialinės skirties. Tokią socialinę-ekonominę plėtotę gali skatinti politinis režimas, kurio pagrindas – socialdemokratinės politinės jėgos. Bet situacijos sudėtingumą lemia tai, kad Lietuvos politikos kairysis sparnas perdėm fragmentavosi. Kartu iškilo pavojus, kad socialdemokratai ir socialliberalai patys gali atsidurti ties populizmo riba,

kai teks spręsti dilemą: arba atiduoti Vyriausybės sudarymą populistinėms partijoms, arba dalyvauti su jomis koalicinėje Vyriausybėje. Iš tikrųjų taip ir atsitiko: socialdemokratai ir socialliberalai sudarė koaliciją su Darbo partija, taip pat su Valsviečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjunga. Tai nebuvo netikėta. LSDP vadovybės viltys po rinkimų sudaryti koaliciją su Darbo partija buvo pastebėtos dar iki rinkimų į Seimą (Kulakauskas, 2004).

Esant fragmentuotai politinei kairiajai, prokapitalizmo prieštaravimai, pasiekę kritinį socialinės nelygybės tašką, gali pažadinti net radikalias kairiąsias politines jėgas. Socialinės nelygybės kritinis taškas – socialinio neteisningumo pojūtis, akinantis radikalius siekius keisti savo ir kitų socialinę padėtį, mažinti socialinį nutolinimą nuo kitų.

Pavojų prokapitalizmui ir demokratijai didina ir taip menko Lietuvos socialinio kapitalo praradimai dėl krizės. Socialinis kapitalas visų pirma yra atskirų individų ir socialinių grupių pilietinis pasitikėjimas, skatinantis kolektyvinius veiksmus (Kavolis, 1997; Putnam, 2001). Toks pasitikėjimas galimas nedidelėse (lokaliuose) ir aktyviose asociacijose, kurios sudaro politinio angažuotumo tinklus, t. y. stiprioje pilietinėje visuomenėje (Fukuyama, 1999). Žinome, kad pilietinės visuomenės egzistencija grindžiama ne tik savanorišku angažuotumu kolektyviniams veiksams, bet ir neformaliu autoritetu.

Lietuvos visuomenės vientisumas iš esmės yra etatizmo išdava. Tai reiškia, kad natūrali individų jungtis veikti kolektyviai yra silpna, visuomenę valdo įvairiausi tautos „vadai“. Pilietinis pasitikėjimas tokioje visuomenėje negali būti didelis. Kapitalizmo principai, įstojimas į euroatlantines struktūras pažadino kai kuriuos papildomus nepasitikėjimo motyvus. Pavyzdžiui, skirtingos naudos skirtingiems socialiniams sluoksniams motyvą. Pilietinė visuomenė Lietuvoje patiria valstybės intervencionizmą, t. y. kuriama labiau „iš viršaus“, todėl pasižymi antisistemiškumu (Laurėnas, 2003b). 2003–2004 m. politinė krizė nepadarė Lietuvos pilietinės visuomenės sistemiskesnės, t. y. tolerantiškesnės valstybės atžvilgiu. Priešingai, politinė krizė sukėlė dar didesnę nepasitikėjimą „valdančiąja klase“, kuri, neatlaikiusi vidinių vaidų įtampas, pateikia visuomenei naujų skandalų. O pačioje visuomenėje padidėjęs skilimas tarp populistinės „tvarkos“ šalininkų ir nuoseklios raidos sekėjų vėl sujaukė piliečių politinės-partinės tapatybės stabilizavimosi procesą. Tokios destabilizacijos veidrodiniu atspindžiu tapo politinių partijų racionaliai nepaaiškinami veiksmai pirmalaikiuose prezidento rinkimuose keliant po kelis kandidatus ar remiant kai kuriuos iš jų drauge su politinėmis jėgomis, kurių ideologinės ir programinės nuostatos yra kardinaliai priešingos.

Apskritai socialinio kapitalo praradimai reiškia, kad sumažėjo visuomenės narių ir jų grupių gebėjimas bendradarbiauti siekiant bendros naudos, taip pat tai, kad brandi politinė demokratija, adaptyvi rinkos ekonomikos prieštaravimams, vis dar yra problema.

Išvados

1. Pokomunizmas negali nebūti prokapitalistinis, nes netenka prasmės kaip komunizmo paneigimas. Lietuvoje natūraliai klostosi prokapitalistinės ekonominės, socialinės ir politinės struktūros. Tačiau ilgainiui aiškėja, kad vienpusiu ekonomizmu grindžiama prokapitalistinė politika, kai kaupimas vyrauja paskirstymo atžvilgiu, o augančio ekonominio kapitalo spartesnis transformavimas į visos visuomenės gyvenimo gerėjimą atidėliojamas, neturi pakankamos visuomenės paramos, valdantieji praranda legitimumą. Didžiausias prokapitalizmo prieštaravimas – prokapitalistų skatinamo rinkos fundamentalizmo koegzistencija su silpno kapitalizmo asocialumu, galiausiai pažadinusiu antikapitalistinio populizmo (kilusio iš didžiosios visuomenės dalies nusivylimo ilgai puoselėtais, dažniausiai gerokai perdėtais gėrovės – ekonomikos augimo ir gyvenimo lygio kilimo – lūkesčiais) bangą ir vėliau net pabandžiusių dalį šios bangos jėgos panaudoti savo ekonominėms ir politinėms pozicijoms stiprinti. Be to, politinio režimo institucinės interesų grupės nevengia pasinaudoti ekonominiu augimu perdėm savanaudiškai, dažniausiai – korumpuotai.

2. Greta prokapitalizmo įtakingu pokomunistinės Lietuvos raidos veiksniu tapo populizmas. Tiesmukiškas prokapitalizmas, arba rinkos vertybių „tironija“, pažadina populistus. O pastarieji, žinia, dažniausiai dangstosi demokratinio primityvizmo lozungais, kviesdami minią „valdyti valstybę“, „išvaikyti parlamentus“, „imti valdžią į savo rankas“ ir pan. Nors populizmui pokomunistinėse šalyse mažai būdingas ideologiškumas, tačiau 2003–2004 metų politinės krizės metu ryškiausias antikapitalistinis, t. y. iš esmės kairysis, populizmas. Jo augimui nesutrukdė nė stojimo į NATO ir ES metu galėjęs plačiau skleisti nacionalistinis, etnocentrinis, t. y. dešinysis, populizmas. Beje, populizmas susijęs ir su perdėtais besivejančios visuomenės lūkesčiais bei tam tikra nežinia, kuri neišvengiamai atsiranda didelės kaitos metu. Bet problemiškesniausia yra tai, kad prokapitalistinės jėgos ir jų avangardas – rinkos fundamentalistai – savotiškai kolonizavo valstybę. Lietuvoje valstybė per daug susijusi su kapitalu. Rodos, galima būtų riboti kapitalizmą, tačiau tai būtų tolygu pripažinti kapitalizmo ir socializmo principų koegzistenciją. O Lietuvos visuomenė dar nesubrendusi tokiai pokomunistinės kaitos metamorfozei.

3. Politinį vyksmą Lietuvoje geriausiai apibūdina prokapitalistinės demokratijos charakteristikos. Prokapitalistinė demokratija reiškia privilegijuotą kapitalo padėtį, todėl iš esmės ji yra socialiai ribota. Prokapitalistinės demokratijos politinis pliuralizmas niveliuojamas jos neišvengiamo palydovo – visa persmelkiančio populizmo. Krizė tapo politinio vyksmo adekvačios reakcijos į prokapitalizmo prieštaravimus stygiaus išraiška.

4. Lietuvoje susiklostė neaiški politinė situacija: dabar galima stebėti tam tikrą prokapitalistinių ir antikapitalistinių jėgų pusiausvyrą. Bet nė patys šių orientacijų šalininkai kartais nesugeba nustatyti savo tapatybės. Prokapitalizmas ir antikapitalizmas nedalina, kaip dažnai manoma, Lietuvos visuomenės pusiau. Iš tikrųjų ir prokapitalistiškai nusiteikusi visuomenės dalis griebiasi

populizmo, siekdama sustiprinti savo socialines ir politines pozicijas.

Populizmas yra neišvengiamas politinio gyvenimo aspektas, kiekviena politinė jėga juo daugiau ar mažiau naudojasi. Tačiau populizmo masto augimas gali peržengti pavojingą ribą – valstybė gali prarasti demokratinį valdomumą. Ar galima prognozuoti, kad po 2003–2004 m. krizės Lietuvos politinio režimo kreivė tebekils demokratijos kryptimi, o visuomenė bus palankesnė politinės demokratijos vertybėms? Tokių garantijų nėra. Bandymai apeliuoti į pilietinę visuomenę atrodo dvi-prasmiškai; žmonės dabar tiksliai nežino, ko nori: demokratijos ar vadinamosios „tvarkos“. Prokapitalistinei demokratijai, nepateisinančiai dažniausiai perdėtų pokomunistinės visuomenės gerovės lūkesčių, anksčiau ar vėliau iškyla grėsmė. Po 2004 m. Seimo rinkimų tokia grėsmė sietina ir su visuomenės politinių preferencijų ignoravimu sudarant Vyriausybę. Visuomenės demokratinė orientacija daugiausia palaikoma tų, kuriems politinės demokratijos reikia kaip priemonės kritikuoti valdančiuosius ir patiems siekti valdžios. Masinis populistų rėmimas rodo išliekančią „plebėjišką“ visuomenės orientaciją. Lietuvoje nesistengiama likviduoti demokratijos, bet yra pavojus įtvirtinti populistinę demokratiją, kuri pasmerktų Lietuvą atsilikimui.

5. Prezidento atstatydimu baigėsi tik pirmasis politinės krizės sprendimo etapas. Seimo rinkimų rezultatai, t. y. jo politinė sudėtis, tapo lemiamu politinės krizės tolesnės tėkmės veiksniumi. Dabartinė Seimo dauguma negali stabilizuoti politinės situacijos Lietuvoje. Ši Seimo sudėtis gali sukurti parlamentinę aklavietę, t. y. sukelti naują apeliavimo į tautos veiksmus, kartu ir populizmo bangą. Populistinė politika, užkurdama tikrą „liaudies jausmų katilą“, galiausiai sukuria silpnas valstybės, taip pat ir visuomenės institucijas. Besivejančiai šaliai tai nieko gero nežadanti perspektyva: iš besivejančios ji taptų tikrai atsilikusia.

Taigi Lietuvoje praktiškai dar neatsakytą į klausimą, kada pokomunistinė politinė raida gali būti brandi ir negrįžtamai demokratinė.

Gauta 2004 12 14

Pasirašyta spaudai 2004 12 20

Spausdinti rekomendavo: dr. L. Bielinis,
doc. dr. K. Šerpetis

Literatūra

- Bell, D. (2003). *Kapitalizmo kultūriniai prieštaravimai*. Iš anglų kalbos vertė D. Valentinavičienė. Vilnius: ALK / Alma littera.
- Bendras frontas prieš populizmą – dirbtinis. (2004). *Lietuvos rytas* [lapkričio 10 d.] 261: 4.
- Betz, H. G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Bielinis, L. (2003). *Prezidento rinkimų anotomija. 2002 metų prezidento rinkimai Lietuvoje*. Vilnius: Versus Aureus.
- Bielinis, L. (2004). Mieganti sąmonė gimdo populizmą. *Kultūros barai* 2: 2–5.
- Canovan, M. (1999). *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. *Political Studies* 47: 4–23.
- Dahrendorf, R. (1990). *Apmąstymai apie revoliuciją Europoje*. Iš anglų kalbos vertė G. Vainauskas. Vilnius: Periodika.
- Donskis, L. (2004). *Magologija, manipuliacijos ir viešojo erdvės postmodernioje politikoje*. *Politologija* 1: 3–38.

- Europa ir mes*. (2001). Ats. red. A. Matulionis. Vilnius: Gervėlė.
- Grigas, R. (1998). *Socialinių įtampų laukai Lietuvoje (kritinė sociologinė XX amžiaus panorama)*. Vilnius: VPU leidykla.
- Guogis, A. (2000). *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius: Eugrimas.
- Guogis, A., Bernotas, D., Ušelis, D. (2000). *Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą*. Vilnius: Eugrimas.
- Fukuyama, F. (1999). *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. New York: Free Press.
- Kavolis, V. (1997). Pasitikėjimo problema. Pergalės ir atsitraukimai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1: 13–21.
- Klumbytė, N. (2004). Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienės patirtys kaimo bendruomenėse. *Politologija* 3: 63–83.
- Kulakauskas, A. (2004). Kaip valdoma Lietuva. *Veidas* 35: 54.
- Kuzmickas, B. (2003). Kaip apibūdinti dabartį? *Politologija* 3: 3–20.
- Laurėnas, V. (2003a). Lietuvos socialinės-ekonominės plėtotos deideologizacijos problemos. *Tiltai* 1: 1–14.
- Laurėnas, V. (2003b). Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1: 5–22.
- Laurėnas, V. (2004). Politinė krizė Lietuvoje 2003–2004 metais. *Politologija* 3: 3–36.
- Lietuva stojant į Europos Sąjungą. Ekonominė, sociologinė ir demografinė padėties analizė*. (2004). Redakcinė kolegija: R. Lazutka, A. V. Matulionis, V. Stankūnienė. Socialinių tyrimų institutas. Prieiga internete: <http://www.sti.lt>
- Lindblom, Ch. (1980). *Jenseits von Markt und Staat*. Stuttgart.
- Linz, J., Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: The J. Hopkins University Press.
- Lopata, R., Matonis A. (2004). *Prezidento suktukas*. Vilnius: Versus Aureus.
- Mačiulskytė, S. (2003). Skurdo veiksnys Lietuvos politikoje. *Politologija* 1: 23–59.
- Navickas, A. (2003). Viena ar dvi Lietuvos. *Politikos metmenys II*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas.
- R. Pakso rėmėjai sukėlė įtarimų. (2004). *Lietuvos rytas* [gruodžio 8 d.] 285: 2.
- Putnam, R. D. (2001). *Kad demokratija veiktų: pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. Vilnius: Margi raštai.
- Sartori, G. (2001). *Lyginamoji konstitucinė inžinerija*. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Socialdemokratų partijai pranašaujamas skilimas. (2004). *Lietuvos rytas*, [lapkričio 2 d.] 254: 4.
- Šileika, A., Blažienė, I. (2000). Gyventojų pajamų diferenciacija ir skurdas Lietuvoje. *Pinigų studijos* 3: 32–44.
- Taggart, P. (1996). *The New Populism and the New Politics: New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective*. London: Macmillan.
- Tismaneanu, V. (2003). *Išsivadavimo fantazijos: pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas*. Vilnius: Mintis.
- Vareikis, E. (2002). *Dinozaurėjanti Europa: emociniai-politiniai svarstymai*. Vilnius.
- Wallerstein, I. (2003). *The End of the World as we know it. Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

THE FACTOR OF PRO-CAPITALISM CONTRADICTIONS IN THE 2003–2004 POLITICAL CRISIS IN LITHUANIA

Vaidutis Laurėnas

Summary

The article indicates that a political crisis of such a massive scale, including the impeachment of the President, the scandals of political corruption, the use of Special Investigation Services in a political fight, the problems of the identity of political parties, a poor turnout at elections, the problematic parliamentary elections and disregard for their results in the formation of the Gov-

ernment, as well as discrete attempts on the interpretation of the constitution, is not such a frequent phenomenon in the world practice. The analysis of such a crisis may be of more than national significance.

A political crisis generally has several components that do not necessarily manifest themselves simultaneously. On the one hand, a political crisis is a disorder of the internal functions of a political system. On the other hand, the system that is no longer able to perform its internal functions is equally unable to carry out its external functions. Ultimately, political institutions and the political class lose their legitimacy. In the political crisis of 2003–2004 in Lithuania, the first and the third components of a crisis manifested themselves in the most obvious way. The second component that means the crisis of the state governance was dangerously close to manifesting itself, too. The political crisis exposed the gaps in the institutional structure of the state, in particular the problem of the entropy of the presidential institution. However, the ruling political class has been trying hard to keep back the scale of the crisis by instigating people's distrust exclusively of some personalities of the political elite or exposing merely the atmosphere of their conflict.

Most frequently it has been assumed that it was the combination of the radicalism of ex-President Paksas and his supporters and the impatience of his opponents, rather close to radical attempts to restore the functionality of politics that served as the flywheel of the crisis. However, in fact, the crisis presents the result of the contradictions of post-communist pro-capitalism with their rather deep roots in the society. The crisis is the expression of the lack of adequate reaction of the political process to the pro-capitalism contradictions. Pro-capitalism shall be defined here as the prevalence of one-sided emphasis on economics in the society and the state, the identification of political democracy with capitalism, the renunciation of equality values and the emphasis on liberty values. Being pro-capitalist means admitting that market values do not have any counterweight of an identical value in the society. The greatest contradiction of pro-capitalism is the co-existence of the market fundamentalism promoted by pro-capitalists with the asocial character of weak capitalism that ultimately gives rise to the wave of anti-capitalist populism as the outcome of failed expectations of well-being and equality. Consequently, populism has become an influential factor in the development of post-communist Lithuania next to pro-capitalism. That's why it is important to disclose the nature of the "cohesion" of pro-capitalism and populism and its consequences for the maturing of political democracy at the time of the post-communist change.

Post-communism can not fail to be of the pro-capitalist character. However, in Lithuania the state is too closely related to the capital. The political process in Lithuania is best defined by the characteristics of pro-capitalist democracy. Pro-capitalist democracy means a privileged state for the capital, therefore in essence it is socially limited. The political pluralism of pro-capitalist democracy is leveled out by its imminent escort, i.e. all-permeating populism. That means that the establishment of political democracy is not irreversible. It would seem that the extremes of pro-capitalism could be delimited. However, that would be equal to the recognition of the co-existence of the principles of capitalism and socialism. Meanwhile, the society of Lithuania has not matured yet for such a metamorphosis of the post-communist change.

The political situation that unfolded in Lithuania is not totally clear: currently, certain equilibrium of pro-capitalist and pro-populist (anti-capitalist) forces can be observed. However, even the supporters of the above named orientations are unable to establish their own identity. Pro-capitalism and anti-capitalism do not split Lithuania's society in two, as it is often stated. In fact, the pro-capitalist part of the society often makes use of populism in order to reinforce its social and political position.

Is it safe to assume that, after the crisis of 2003–2004, the political system curve in Lithuania will continue to rise in the direction of democracy? There are no obvious guarantees for that. Attempts to appeal to the values of the civic society sound ambiguous; people do not any longer know what exactly they want, democracy or the so-called "order". The pro-capitalist democracy that fails to meet the welfare expectations (frequently grossly exaggerated) of the post-communist society is destined to face threat sooner or later. After the parliamentary elections of 2004, the threat is also to be related to the ignoring of people's political preferences in the formation of the Government. The democratic orientation of the society is mainly supported by people who need political democracy as a means of criticizing those in power and seeking power for themselves. Massive support to populists witnesses the survival of the "plebeian" orientation of the society. In Lithuania at present, no attempts are made to abolish democracy in general, however, there is a danger of the establishment of populist democracy that will doom Lithuania to backwardness; it will change from a developing country to a lagging-behind one. The political structure of the newly elected Seimas has become a decisive factor for the further development of the crisis: the present majority of the Seimas is unable to stabilize the political situation in Lithuania.